

Bartha Katalin Ágnes

HŐSSZEREPEK ÉS ANYAGI KRÍZIS

Egy 19. századi színészimázs elhallgatott vonatkozásairól

A magyar színházi historiográfiában E. Kovács Gyulának (1739–1899) jól meghatározott, körülhatárolt helye van, ami elsősorban játszott szerepeinek révén rögzült a kortárs és a kései emlékezők írásaiban. Kiemelkedő drámai és tragikai jellemzőként saját maga is ilyen imidzset forgalmazott magáról, amellyel aztán azonosították, s ez ismertségének mintegy védjegyévé vált. A korabeli színházi kultúra hierarchikus szerepköri tagozódásban működő rendszerében a tragikai jellemző színész a legrangosabb és legértékesebb színész, bérezése is ennek megfelelően a legmagasabb, társadalmi presztízs szempontjából szintén a ranglétra legmagasabb fokán áll, a komikus vagy intrikus mindenkor alatta áll.

Színművészetével foglalkozó színháztörténeti munkák az európai és magyar nagy klasszikus szerepek képviselőjének és artisztikus művelőjének tartják. Publikuma így minden bizonnyal a színész visszaemlékezéseinek, tanulmányainak és költői életművének performanciáiban szintén olyan típusú előadást és írásos vallomást várt el tőle, amely ehhez a fennkölt megalkotott arculathoz állt közel. Janovics Jenő szerint „E. Kovács Gyula már életében szobor volt a transzilvániai közönség szemében. Föllépése a színpadon főpapi istentisztelet. Külsőségei hatásosak és tiszteletkeltők.”¹ Kortárs visszaemlékezők is ezt a jellemző képet viszik tovább és formálják, magánéleti és családi körülményeiről azonban hallgatnak.

A szelektív narrativizálásnak egyik oka az életrajzi jellegű narráció, valamint a visszaemlékezés kortárs műfaji megkötöttsége és gyakorlata, a másik oka minden bizonnyal a fennebb jelölt: a forgalmazott imidzshez való erős ragaszkodás, amibe aligha férhet bele jelentős hangsúllyal a mindennapi élet gazdasági kilátástalansága.

Az alábbiakban levéltári források alapján kívánok betekintést engedni az élet- és a karriertörténet bizonyos időszakaszainak gazdasági vonatkozásába. Színházi működésének társadalmi-gazdasági feltételeit és mindennapi gyakorlatát vizsgálva több szempontból is árnyalhatjuk a 19. századi hírneves színészről való ismereteinket.

Ha valaki azzal a szándékkal veszi kézbe a halála előtt három évvel közreadott *Emlékek és élmények*² című visszaemlékezéseit, hogy abból valami értékelhető információt szerezzen a már beérkezett színművész mindennapjairól – annak csaldnia kell. Ehelyett egy sor anekdotát, vagy anekdotaszerű novellisztikus füzért kap, ahol a debreceni kollégiumi évek, a pályaválasztás szülői

¹ Janovics Jenő: Akiket nem tudott Budapest elhódítani (Ecsedi Kovács Gyula és Szentgyörgyi István), *Pásztorúz.* 1937, XXIII. évf., 4. sz. A tanulmányban szereplő idézeteket az eredeti formában és helyesírás szerint közlöm.

² E. Kovács Gyula: *Emlékek, élmények.* Ajtai K. Albert ny., Kolozsvár, 1896.

ellenzése, neve E. betűjének magyarázata, a színésszé válás korabeli megítélésének példái, s egyik első színi idényének élményeit olvashatjuk. Egyetlen szó sincs kolozsvári színészéletéről, s csak egyetlen bekezdés arról, ahogy 1878-ban Pestről hazaérkezik a papi lakba a színésszé lett fiú:

„Derék ember a tiszteletes urunk fia! – A biz a! Csak azt csudálom, hogy olyan nagy testülettel, hogy bír a kötélén olyan könnyen mászkálni, járni, táncolni, a mint már azt a mesterség hozza magával. – Be bolond kend komám! Nem hallja kend, hogy Pesten lakik, hogy onnan jött haza? Nem jár a már, nem tánczol a már, nem dolgozik a már maga, hanem leginyt tart. Így tanakodtak felettem a templom körül Nagy-Ecseden 1878-ban.”³ Természetesen az sem derül ki visszaemlékezéseiből, hogy a kardalos- és segédszínész színlaposztó-requisitáriusként pályát kezdő Kovács a hatvanas évekre kiemelkedő drámai-jellemszínésszé képezi magát, amelyre tehetsége mellett kedvező fizikai adottsága is determinálja: magas termet, beszédes szemek, kifejező arcjáték, zengő orgánum; és az sem, hogy Kovácsot főként a nagy tragikus szerepek vonzzák. Ugyanakkor sokoldalú színész volt, intrikusnak, tragikusnak is kiváló, népszínműben és vígjátékban is magával ragadta a közönségét (mindez a szerepkörök hierarchiájának normáin való túllépés személyes igényét is modellálja).⁴ Nem ír arról sem, hogy 1878 nyaráig már több ízben is volt mind a kolozsvári, mind a pesti Nemzeti Színház tagja.⁵ 1878 áprilisától azonban ismét a pesti Nemzeti tagja, s így ilyen minőségben látogat haza, s ezt az időszakot jelzi az idézett írása. Megtudjuk azt, hogy „leginyt tart”, (minden bizonnyal Pesten is tartottak házi cselédet, akárcsak Kolozsváron), családi állapotának változására viszont nem utal. Noha a szövegbeli papfűi ekkoriban már 39 éves, házas ember és két leánygyermek apja.⁶ 1866. április 22-én Kolozsváron köt házasságot Pataki Róza színésznővel. Ilonka lányuk 1872-ben, Etelka 1874-ben születik meg Kolozsváron.

Láthatjuk, hogy 1878 áprilisát megelőzően már két ízben is a pesti Nemzeti Színházhoz szerződött, tehát presztízs szempontjából jobb társulattal cserélte fel a kolozsvárit. Viszont emlékezései választott hangvételébe aligha férhetett bele 1878-as, s egyben utolsó pesti Nemzeti Színházhoz való szerződése anyagi háttérének az ecsetelése (az, hogy családjának komoly anyagi problémái indokolták elszerződését, a pesti nagyobb jövedelem reménye.)

Nem csak a kolozsvári társulat nyári állomásra, Nagyváradra való kimozdulásának általános anyagi terhelése okozta, hogy 1877 nyarán, kora őszen az E. Kovács család komoly anyagi gondokkal küzdött. A házaspár 1874-es adós-peres ügyeinek aktái több rendbeli fizetés lefoglalás

³ Uő.: *Miért is kellett nekem színésszé lennem* c. fejezete, 83.

⁴ Szerepkatalógusát I. Sárkány Jenő, *Ecsedi Kovács Gyula színházi és irodalmi törekvései* c. diplomadolgozatában (Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szakmai irányító: Jancsó Elemér), 1968. Shakespeare-szerepeinek recepciójáról, valamint Shakespeare-szerepekben való erdélyi fellépéseinek adattárát I. Bartha Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben, (XIX. századi magyar nyelvű recepció)*. Argumentum, 2010. 193–287, 306–379.

⁵ 1862-ben segédszínészként szerződött először a pesti Nemzeti, 1865 októberétől egy félévig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja, 1866 áprilisától a Nagyvárad–Arad-színtársulat tagja 1868 áprilisáig, amikor egy évre ismét Kolozsvárra szerződik. 1869 áprilisától egy évet ismét Pesten játszik. 1870 áprilisától (ekkor Fehérváry Anta vállalkozó igazgató már rendezőnek is szerződött) huzamosabb ideig marad Kolozsváron, egészen 1878 áprilisáig a Korbuly Bogdán-féle intendatúra végéig. Korbuly Bogdán 1874. május 1–1878. május 1. között volt a színház intendánsa. Mint a kolozsvári hitelbank és zálogkölcson társulatigazgatója, Erdély egyik leggazdagabb embereként saját vagyonát nem sajnálva állt a színház élén. Művezetőként az első évben Fehérváry Antalt és Mátray-Betegh Bélát majd E. Kovács Gyulát szerződtette. Korbuly 1878–1885-ig a kolozsvári színház élén álló hármast intendatúra egyik tagja marad, anyagi kockázatvállalás nélkül. A korszak színházának intézményi működéséről I. Bartha Katalin Ágnes: *Színházi professzió és presztízs Kolozsváron a 19. század utolsó harmadában*, *Erdélyi Múzeum*. 2015/3, 46–78.

⁶ Születési évüket I. a Házsongárdi temetőben lévő gránitobeliszk (E. Kovács Gyulát ábrázoló fehér márványba faragott portré, Klósz József alkotása) sírfeliratán: E. Kovács Gyula színművész 1839–1899, Neje: Tóth Pataki Róza színművésznő 1842–1903, gyermek. Ilonka 1872–1904, Etelka 1874–1935, Pótor Dezső Kolozsvár város Adó Hív Főnöke 1877–1940.

lásáról informálnak. A színház levéltárában fennmaradó törvényszéki határozatok átiratai, melyek a színházi pénztárhoz bizonyos személyek fizetésének visszatartása ügyében érkeztek be Tóth József főpénztárhoz 1873–1882 között, a Kolozsvári Nemzeti Színház több szerződött színészenek adósügyeibe enged betekintést.⁷ (Hangsúlyozandó, hogy nem csak E. Kovácsnak és nejének voltak ilyen ügyei – több jeles színésszel szemben is foganatosítottak ebben az időszakban is fizetés-visszatartást a hitel-törlesztések elmaradása miatt.⁸)

1874 során kilenc darab különböző tételű összegről érkeztek váltó- és tőkepénz-követelések a nevükre, amit a kamat, perköltség és járulékok terhe is nyomott. Legnagyobb összeget gr. Eszterházy Géza⁹ hitelezett nekik: 3200 forintot 1874 márciusában.¹⁰ Másik jelentős adósságuk 2760 forint volt, az utána járó kamatok és költségek nélkül, amivel még 1872 óta Bartha Lajosnak tartoztak.¹¹ A többi rendelvény 50, 120, 50, 55, 90, 45, 95, 320 és 194 forint összegekről s az ezekhez tartozó járulékokról szólt, ami összesen meghaladta az 1210 forintot.¹² Kolozsvári hitelezőik között az említettekén kívül ifj. Csíky Sándor, Steicz Lajos, Kirschen Jakab, Korbuly Bogdán, Gámán Zsigmond, Mándoky Béla, Leikauf Karolina, Kőváry Mihály, Somody István neve szerepel. Összeadva, mindez 7000 forintot is meghaladó tartozást eredményez. A Kolozsvár városi királyi törvényszék négy alkalommal csak E. Kovács Gyuláné elleni pert említ, a többi „E. Kovács Gyula és neje” formában nevezi meg az alperes adósokat. Érthető, hogy ilyen körülmények között szinte teljesen visszatartják mindkettejük színházi fizetését.

Hogy hogyan működik a színházi berkekben az adóssághalmozás, az a színész kolléga, Mátray-Betegh Béla visszaemlékezéseiben a következőképpen hangzik: „...A díjak aránya rendesen »kulcs« arra, hogy mennyi adósságot kell csinálni. Minél szebb valamely színész honoráriuma, annál szebb az adóssága is. Míg az ún. gyenge gage¹³ mellett a hitel is rendesen fagypontra áll. (...) Ebből aztán következik, hogy a közönség kedvenczei országszerte jól el vannak adósodva; valamint következik az is, hogy jómagam az üdvnek 1877-ik évében – miután némelyek állítása szerint a kolozsvári közönségnek szintén kedvence valék – kilencszáz kilencvenkilenc forint adósság terhét czepelem. (...) Minden habozás nélkül bevallom, hogy e szép kerek összeg, utolsó fillérig a hiúságnak szolgált táplálékul. – Nincs színész, ki emancipálni tudná magát a könnyű költségek elsodró áramlata alól, s minthogy minden háznál más a szokás: a vándor színész szükségesnek tartja mindenütt alkalmazkodni az „állomás” és színház közötti viszonyból fejlődött szokásokhoz. (...) Így p o¹⁴ van rá eset, hogy a kedveltség egyik föltétele, legalább sokak véleménye szerint – hogy a színész Don Juan legyen; egy-két kalandjáról »beszéljenek a városban«; kifogástalan kabátja utcán és színpadon egyaránt megérjen hatvanat – még ki nem fizetett – forintot, s pantallonjának alsó balszegélyén legyen legalább egy újni szélességű selyem hajtás, ha azt nem akarja, hogy (nem ugyan a közönség, de) a p. t. kollégák egy tekintélyes része által szánó mosollyal »ki ne nézessék az öltözdéből« midőn szerepéhez készülődni akar. (...) S ha a szabó és fodrász pontosan ízléssel végzik műtétüket: »művészünk« számára már fűzve van a nefelejcs bokréta, az ibolya koszorú; – de egyszersmind a meglehetősen borsos szabó és divatárus

⁷ E. Kovács Gyula 1874-es adós-peres ügyeinek aktáit I. *Törvényszéki határozatok átiratai a színházi pénztárhoz bizonyos személyek fizetésének visszatartása ügyében 1873–1882*. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 81.

⁸ Ebben az időszakban több ízben fordul elő Szacsavay Imre, Boér Emma, Betzkóy József, Szigligeti József és Pálmay Ilka neve ezek között az adós-peres iratok között, azonban nem olyan magas összegekkel, mint az E. Kovács család.

⁹ 1860-tól a Színházi Választmány tagja, 1875 májusától a Választmány alelnöke, 1883-tól elnöke, 1878–1882 között a három intendáns egyike.

¹⁰ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 8. f. 41.

¹¹ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 8. f. 28.

¹² Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 8. f. 23, 24, 25, 26, 28, 27, 30, 33, 39, 41.

¹³ A francia gage-ből jön, a színészi honorárium gyűjtőfogalma. Az egy előadásért járó fellépti díj is a gázszi egyik formája.

¹⁴ Példának okáért.

számlák is ki vannak állítva, melyek fizetéseit pontosan ha nem teljesíti: beüt a krach, gage foglalás, hitelforrások bedugulása, új előlegek sikertelen hajszolása; szóval: kilencszáz kilenczvenkilenc forintnál is tetemesebb adósság miatti bepörlés. – Színésznél ha rendes előlegén kívül még száz forint adóssága van, a jólét, függetlenség, szabad önállóság lehetősége már embrióikban el vannak fojtva, de természetesen csak akkor: ha komoly szándéka tartozását kiegyenlíteni.¹⁵

Ha ezzel a könnyed stílusban előadott adóshelyzettel próbálnánk azonosítani az E. Kovács-ékét, minden bizonnyal tévednénk. Viszont kiindulhatunk a Mátray-féle maximából: a fizetés mértéke az adósságcsinálás kulcsa. Mátraynak az 1876-os nyári évadban 90 forint havi fizetése volt (a téli évadban 5–10 forinttal több), ő maga jó jellemszínész, gyakran intrikusokat játszott.¹⁶ Például E. Kovács Othellója és Mátray Jágója remek párost alkotott a kolozsvári színpadon.¹⁷

A szórványosan fennmaradt fizetési listákból tudhatjuk, hogy az 1872/1873-as évadban a társulatban a legmagasabb fizetést E. Kovács Gyula kapta, 250 Ft havi fizetése volt (e listán nem szerepel felesége illetménye); az 1873/1874-es nyári évadban E. Kovácsnak szintén 250 Ft, feleségének 80 Ft havi díja volt.¹⁸ Az 1877/1878-as színi évadban E. Kovács Gyula és neje együtt nyáron havi 225 Ft-ot, télen havi 300 Ft-ot kerestek.¹⁹ Tehát ez utóbbi évadban egyévi fizetésük 3150 Ft volt. Amikor a férj-feleség havi gázsiját előnyösebben, külön számolják (1873/1874-es

¹⁵ Mátray-Betegh Béla: *Az élet színpalái tarka vázlatokban*. Stein János Bizománya, Kolozsvár, 1880, 2–3.

¹⁶ Mátray-Betegh Béla levele Korbuly Bogdán intendánshoz, 1876. jan. 6., Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F. 313, Act. 86, f. 53.

¹⁷ Az 1880-as évek Othello-recepciójáról I. Bartha Katalin Ágnes, *I. m.*, 234–273.

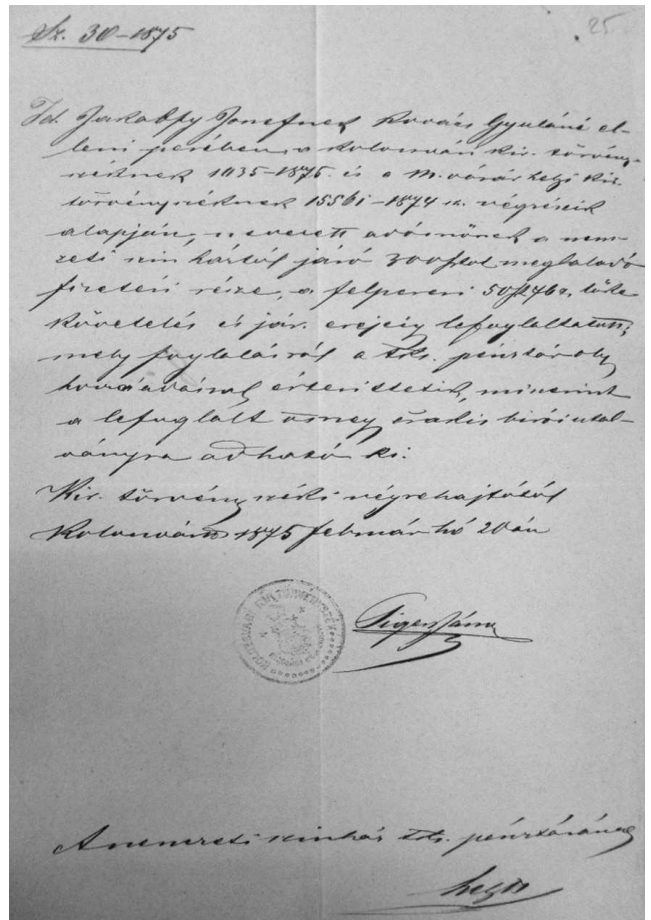
¹⁸ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F. 313, Act. 93.

¹⁹ Uo.

E. Kovács Gyula Bánk bán jelmezes fotója
(Forrás: KÁMSZ Dokumentációs Tára)

Törvényszéki határozat átirata a színház pénztárhoz
(Forrás: Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja)

évad), akkor évi 3960 Ft-ot is elkönnyvelhetnek. Bevételeiket emellett a férj évi két jutalomjátékának díja (amely akár havi díjának a kikeresésével kecsesgetett),²⁰ vidéki vendégjátékainak jövedelmei, rendezői s egyéb színházi díjai növelték. (Mivel nem maradt fenn E. Kovács Gyuláné szerződése, nem tudjuk, hogy volt-e jutalomjátéki bevétele a színésznőnek.)

Az időszakra vonatkozó színházi zsebkönyvek társulati adatai azt mutatják, hogy 1859-től 1864 áprilisáig Pataki Róza a Havi Mihály, majd Follinusz János igazgatása alatt a társulat tagja. E. Kovácssal való házasságkötésének éve után (1866) úgy tűnik, visszalép a színésztől, s legközelebb 1874 és 1878 között szerepel a neve a Korbuly Bogdán intendatúrája alatti társulati névsorban (ezután sem játszik). Szerződését minden bizonnyal a férj színészi rangja és művezetőségi beosztása (1875 májusától), tehát intézményen belüli hatalma is segíti.

A Kolozsvárra vendégszerepelni készülő Prielle Kornélia a szintén színésznő nővérének, Rónainé Prielle Lillának írott levelében pontosan erre a hatalommal való visszaélésre utal: „Kovács Gyula – mint mindenható művezető – nejét rá erőszakolta a közönségre mint társalgási színésznőt elég tapintatosan arra nézve, hogy visszatetszést ne szüdjön, miután sok segéd, de sok főszerepet is játszhatik, s ennek okáért oda most nem jutna be más valaki”²¹ Prielle a Pataky Róza kevésbé előnyös színészi kvalitásaira utal a „rá erőszakolta” kifejezéssel – hasonló megítélés olvasható Korbuly egyik 1877-es levelében is.²²

A házaspár kb. 4000 Ft-ot elérő évi bevétele kevésnek bizonyult költségeik fedezésére. Mint-hogy nem ismerjük kiadásait: a szállás (kolozsvári Görög templom u. 1. sz. alatti bérleményük után), étkezés, a professzióval járó gondos öltözködés költségeit, a gyerekekre és cselédre fordított összeget, s más egyéb nem ismert költségeiket, csak konstatálhatjuk eladósodásukat. Lényeges viszont megemlíteni, hogy a színésznők színpadi ruhatárát nem biztosította a színház, s ezt maguk kellett előállítsák, ami többnyire nem kevés teherterhelnek bizonyult.

E. Kovács Gyuláné segélykérő levelei, amelyeken a kétségbeesés és tehetetlenség érződik, korántsem a Mátray-Betegh Béla könnyed stílusában íródtak.

1877 augusztusában Pataki Róza igen zaklatott, olykor összefüggéstelen mondatokban fogalmazó levelet ír Nagyváradról Korbuly intendánshoz. Először is leszögezi, hogy végszükségben ír, és férje tudta nélkül. Panaszodik, hogy ma még csak nem is ebédeltek, és kér 100 vagy 200 Ft kölcsönt. Idegenek között vannak, nincs kihez fordulniuk. Skandalumnak tartja, hogy havi 20 forintból kell megélniük a számtalan fizetéslefoglalás miatt. Kolozsvárra is kell fizessen, és 30 Ft elmegy az itteni szállásra is. Amire berendezkedett Váradon, a havi gagé el is ment. Három személy pedig 26, 7, ill. 11 Ft kölcsönpénz meg nem adása miatt be is perelte.²³

1877. augusztus 23-án Korbuly Bogdán intendáns a következőket közli Tóth Józseffel: „E. Kovács Gyuláéktól azt hívéem ment leszek amidőn innen elutaztak... azt az ígéretet tették, hogy többet nem zavarnak. (...)Végezzék be Váradon az utat, s keressenek más bolondot, mert már igen sokszor vették igénybe türelmemet.”²⁴ Ennek ellenére küld két levelet és egy 200, meg egy 300 Ft-os váltót is.

²⁰ A korszak színházi rendszerében a színtársulatok vezetői a tagokkal kötött szerződésükben kiköthették, hogy egy évadban az illető tag egy vagy két jutalomjátékot adhat az általa választott előadásban, melynek fele bevétele a tagot illette meg. L. Szentgyörgyi István jutalomjátékainak bevételeit. Bartha Katalin Ágnes: Színházi fizetés mint a karrier mutatója: Szentgyörgyi István jövedelmei. *Erdélyi Múzeum*. 2010/1–2. 121–123. Szentgyörgyi István esete jó ellenpéldája lehet E. Kovácséknak: a színházi világban jóval kevesebb fizetéssel, mint ami a hősszínészeknek járt, gondos beosztással még házat is lehetett vásárolni.

²¹ OSZK Ktt. Bp., 1876. jan. 15.

²² Korbuly Bogdán levele Tóth Józsefhez 1877 szeptemberében jelzi, hogy a lapok verik E. Kovács Gyulánét, csodálkozik Gyulán, hogy miért szerepelteti olyan darabokban, ami nem fog bevalni. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 108, f 150.

²³ Vö. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 108, 274–276.

²⁴ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 108, 277.

1877. szept. 18-án Kolozsvárról E. Kovács Gyuláné újabb könyörgő levelet meneszt, ezúttal Tóth Józsefhez, a színházi pénztárnokhoz (nagyváradi tartózkodása idején ideiglenes igazgató volt). Legkevesebb 300 Ft-ra van szükségük, hogy kimozduljanak Váradról, és kéri, hogy a következő téle legalább havi 100 forint megélhetési pénzt biztosítsanak nekik.²⁵ Ugyanaznap, 1877. szept. 18-i levelében Korbuly intendáns közli Tóthtal, hogy Kovácstól egy rakás költségről beszámoló levelet kapott, Kovácséknak mindenüket lefoglalták, s újabb 250 Ft-ot kér a színész. Mivel E. Kovács jutalomjátékára készül, előlegként kérné ezt az összeget, de Korbuly nem akar engedni a zsarolásnak.²⁶ Szeptember 19-i levelében Korbuly még közli Tóthtal, hogy E. Kovács Gyuláné is megy Nagyváradra, nem tudott szabadulni tőle, és adott neki újabb 30 Ft-ot.²⁷

Ezért sem lepődünk meg a már egyre kezelhetetlenebbé váló helyzeten, amit az 1878. június 18-i választmányi ülésen terjeszt elő Tóth József pénztárnok: „a színházi tagok nagy része ellen számos fizetésletiltások érkeznek be, s pedig dacára annak, hogy az újabb törvény csak 600 Ft-on felül részt engedélyez bírólag lefoglaltatni, ennél sokkal több vitetik el, miáltal számtalan baj az intézet érdekeire visszahatólag keletkezik. Ezért célszerű volna folyamodni, hogy az újabb törvény az itteni nemzeti színház tagjaival szemben is alkalmaztassék”²⁸

K. Papp Miklós (író, színikritikus, történész, lapalapító, szerkesztő) hagyatékában fennmaradt E. Kovács Gyuláné levelei szintén a kétségbeejtő anyagi helyzetükről vallanak, ill. az újabb pesti szerződés tervéről, amiről le szeretné beszélni férjét: „... ez előtt hat évvel éppen így makacs-kodott férjem, Pestre mentünk, felmenve volt 400 adóságunk – visszatérve lett négyezer és ez nevedett mint a gomba, nem balság, nem hiúság vitt engem színpadra – nem ok nélkül nyeltem és nyelem én átvirrasztott éjjeim után csak keserű labdacso – tennem kellett, tennem kell, mert négy gyermekem van,²⁹ semmim sincs, és ha férjem beteg lesz az éhség ellen sem lesznek gyermekeim biztosítva. (...) Mai nap 3000 ft adósságunk van. Mátray mondta, hogy el akarják hitetni a közönséggel, hogy E. Kovács Gyula nélkül nincs intézet. Ez is bosszant, győzze meg, hogy ne akarjon Pestre menni.”³⁰ Egy másik, szintén ekkoriban íródott levél a 3000 Ft adósságot említi, és 15 forintot kér adóilletékre, hogy bútorait ne vigyék el. A keltezés nélküli levelek kb. 1876 körül íródhattak, amikor E. Kovács Gyuláné ismételten a kolozsvári társulat színésznője, s úgy érzi, ezt meg is kell indokolja K. Papp Miklósnak (akinek felesége Szabó Pepi kolléganője): nem hiúság, hanem anyagi kényszer miatt játszik.

E. Kovács Gyula számára a pesti Nemzeti Színházhoz való szerződés tűnik megoldásnak, azonban nem kíván a kolozsvári Nemzeti Színházról adósságai törlesztése nélkül megválni:

„Törlesztendő összegek, becsületszó – különféle pénzbeli dolgaim, mellyeket a kitett idő előtt rendbe nem hozhatok lehetetlenné teszik távozásomat még a legkecsegtetőbb kilátások dacára is. Erre becsületszavamat adom önnek.”³¹

Az 1877/1878-as színi idény végén távozó E. Kovács Gyulát gr. Eszterházy Kálmán alelnök javaslatára a választmány 400 Ft anyagi elismerésben részesítette a rendkívülien előírányzott

²⁵ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 108, 248–250.

²⁶ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act 108, 375.

²⁷ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, Act 108, 384.

²⁸ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Reg. 8, f. 397.

²⁹ Eddigi kutatásaim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Pataki Róznak a férjhez menetele előtt már volt két gyermeke, akik korábbi kapcsolatából származtak. Minden valószínűség szerint gr. Eszterházy Géza volt az apjuk és anyjuk családnevét viselték. Vö. Rónainé Prielle Lilla levele Prielle Kornéliához, Nagyvárad, 1864. máj. 12. OSZK Ktt.

³⁰ MOL, P 2269. K. Papp Miklós hagyatékának maradéka. 31. tétel.

³¹ E. Kovács Gyula levele Tóth Józsefhez, 1877. júl. 19. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 108.

összegekből.³² 1878 áprilisától a pesti Nemzetihez szerződik és 1881-es kényszerű eljövételéig játszik Pesten.

Kőrösi László E. Kovács Gyuláról még annak életében megjelent művében, az *Ifjúsága, Meghasonlása, Költészete, Művészete, Hazafisága* c. fejezetekben értekezik életművéről, egyetlen utalást tesz is anyagi megszorultságára:

„Budapest nem válhatott Kovács Gyulának állandó lakhelyévé. Meghalt Szigligeti [1878 januárjában], s benne Kovács Gyula legjobb pártfogóját veszítette el. A nemzeti színház intéző körei sohasem voltak jóakarói és sohasem tudták méltányolni ez ambiciózus művész tehetségét. Becsvágyával is visszaéltek sokszor, mely inkább áldozik művészi hivatásának szűkös viszonyok között, semhogy alacsonyabb czélok eszköze legyen jó fizetés mellett. 1869-ben is, mikor a nemzeti színházhoz szerződtek, első rendű szerepeket játszott harmad rangú fizetéssel. Ily körülmények között, s a pusztán eszményeknek élő idealizmusa mellett, mely nem engedte, hogy jó gazdává legyen: anyagi zavarokba jutott. Mindez okok arra bírta, hogy elhagyja a nemzeti színházat s 1881-ben Kolozsvárra ment. S ez idő óta Kolozsvárt van, hol ő valóságos nemzeti és művészi missziót teljesít, mely egész Erdélybe kiterjed.”³³

1881-es távozásának nyomósabb oka volt, amit ha Kőrösi László ismert is, nem osztott meg olvasóival, hisz a „pusztán eszményeknek élő idealizmusa” képbe nem illeszkedett egy becsület-sértő ügy, amelyet felesége váltohamisítása okozott.

A korabeli lapok írtak az ügyről, az intézményen belüli következményekről Prielle Kornélia levelének köszönhetően szerezhettünk tudomást: „... olyan darabokra készülnek, melyben nem játszom, legfeljebb egy kis rész próba Proletárokból, mivelhogy a Kovács Gyula szerepeit Feleky fogja játszani. Igen, Kovács Gyula eljátszotta sorsát a nemzeti színpadon, jól mondta vagy írta a F. lapok hogy »férfi sorsa az asszony«, az a boldogtalan asszony odáig jutott, hogy hamisított, mire aztán a férjének helyzete a n. színháznál rögtön felfüggesztetett, és egy 8 személyből összeült jury úgy ítélte felette, hogy: csak akkor foglalhatja vissza állását, ha nejétől törvényesen elvált. Már megkezdte válópörét, addig is Kolozsváron vendégszerepel. Különben ez már kéthetes dolog, csak nem érkeztem írni róla.”³⁴

A *Fővárosi Lapok* 1881. nov. 29-én a következő hírt közölte, amelyre Prielle is utalt: „Férfi sorsa az asszony. E. Kovács Gyula, a nemzeti színház tagja, a lapok nyílt terében nyilatkozatot adott ki, melyben felhívja mindazokat, kik felesége aláírásával ellátott adóssági okiratok alapján ellene vagy felesége ellen követeléssel bírnak, hogy dr. Szohner Lajos ügyvédnél (nagykorona-utca 14. sz.) az eredeti adóssági okiratokkal nov. 29-től dec. 7-ig d. u. 5–7 óra között saját érdekében és annál bizonyosabban jelentkezzenek, mert ő a felesége ellen, könnyelmű adósságcsinálásai miatt, a válópört már megindította és így az összes viszonyok teljes ismeretével kell bírnia, hogy a további intézkedéseket megtehesse.”

Mind a pesti, mind a kolozsvári színházi törvények szigorúan rendelkeztek a színház szerződött tagjait, s ezzel az intézetet is érintő becsületbeli kérdéseket illetően. A színházi törvénykönyvek megszabták a színházi alkalmazottakkal szemben támasztott elvárásokat mind a színházon belül, mind pedig a közönséggel való kapcsolatukat illetően. A törvénykönyv külön fejezetben tárgyalta a törvénykiszolgálásra (színházi törvények elleni vétségek kivizsgálása) vonatkozó szabályokat. Ezen etikai kód szerint illet viselkedni és öltözködni, mind a színházban, mind pedig a városban. Például a kolozsvári Nemzeti Színház 28. paragrafusában ez áll. „Oly tagot, ki az intézet becsületét sértő vétket követ el, vagy kit polgári hatóság fenyegető kereset alá vesz, az

³² *Színházi választmányi jegyzőkönyv VI: 1868–1879.* 1878. ápr. 25-i bejegyzése, Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Reg. 8, f. 395.

³³ Kőrösi László dr. (szerk.): *Korrajzok: E. Kovács Gyuláról.* Kortörténeti Könyvtár, 1896. Patria Részvénytársaság nyomdája, Budapest, 1896. 116–117.

³⁴ Prielle Kornélia levele Rónayné Prielle Lillához, 1881. dec. 4. OSZK Ktt.

igazgatóság kárpótlás nélkül elbocsáthat: s ilyenrel a többi tag sem tartozik színpadra lépni.³⁵ A törvénykezés, amint láthatjuk, a házasságban élő felek cselekedeteire is kiterjedt.

A házaspár eddigi ismereteink szerint nem vált el, E. Kovács inkább a pesti Nemzeti elhagyása mellett döntött.

Visszajövelekor, dec. 10-én az *Othelló*ban lépett fel mint vendég. A *Kelet* c. újság Nemzeti Színház című rovata dicshimnuszokat zeng az előadás kapcsán: „E. Kovács Gyula úr visszatérte, annyit jelent, hogy színpadunkra egy darab szálla alá a művészet igazi egéből, ennek legmagasabb régióiból. Ily dús phisikumnak hazánk művészei közt alig található társa, legkevésbé minálunk, a tragikai szerepkörben munkás értelmet s kritikai erőt pedig mi nélkülöztünk mindeddig legsajnosabban”.³⁶ Az előadásról nem szól bővebben, inkább a színész első vendégfölléptének örül, hogy Budapest után Kolozsvárra is elhozta Othellóját. Vendégelőadóként játszik 1881. decemberétől, majd 1882. áprilisától immár véglegesen a kolozsvári színház kötelékébe lép. Fennmaradó 1883/1884-es szerződése szerint „E. Kovács Gyula főrendező és hős, szerelmes, drámai színész, az intézet elsőrendű tagja” havi 286, 66 Ft, évi 3440 Ft-ot kapott, amihez egy nyári s egy téli jutalomjáték bevétele is járult.³⁷

Kortársai értékelték sokrétű színházi és színészi törekvéseit, s többnyire idealizmusával magyarázták, ill. elnézőleg kezelhették az anyagiakkal való ügyetlen gazdálkodását. (Amint láhattuk, minden bizonnyal felesége sem volt alkalmasabb a pénz gondos beosztására.) Janovics Jenő szerint „Igazi apostola volt a magyar színpadnak. Úttörő. Azoknak egyike, akik a sors-haraggal, üldözéssel, gúny élével diadalmas szívvel küzdöttek meg, a nyomorúsággal hősbüszkén szállottak szembe, a régi gárda óriásainak, akiknek nevére fellángol az oltár és feldobog minden magyar szív. Tiszta lelkeről a létért való keserű tusakodás sem tudta letörölni a költészet himporát.”³⁸ Kassai Vidor kevésbé patetikus, igen emberi visszaemlékezést ad a színészről: „E. Kovács Gyula klasszikus törekvésű, szorgalmas művész volt, több érzékkel és igyekezettel, mintsem kiviteli erővel; gátolták kissé hajlékonytalan hangja és szervezete. Különben lantos költő és könnyelműen jószívű ember is volt – a körülményekhez képest. (...) Mint ember s mint színész: rokonszenves. Bár folyton pénzzavarokkal küzdött, mégis megelégedett és jókedvű cimbora tudott maradni. Sok tekintetben ma is talány előttem. Hiányai mellett is elismeréssel kell E. Kovács Gyulának adóznom, mert Egressy Gábor óta (ki rokona és példaképe volt), meg Tóth József óta színészetünk legerősebb férfitragikai ábrázolójának tartom (Molnár György nem hevült, Nagy Imre nem tanult).”³⁹

Jómaga ironikusan Pest és Kolozsvár közötti gyakori elszerződéseiről ezeket jegyezte fel egy húszéves kolozsvári tartózkodását kimutató lapocskára:

„E. Kovács Gyula Kolozsváron: Kolozsvárra jöttem Pestről először 1865. oct. 27. Elmentem Nvárad Aradra 1866. Apr – ½ év. Visszajöttem Kolozsvárra – 1868. Apr. Elmentem Pestre vissza – 1869. Apr. – 1 év. Visszajöttem Kolozsvárra – 1870. Apr. Visszamentem Pestre – 1878. Apr. – 8 év. (Vendégszerepeltem 1881. dec. 10-től 1882. febr. 10.) Visszajöttem Kolozsvárra – 1882. apr. Itt vagyok azóta folyton. – 1893 – 11 év. Töltöttem tehát összesen Kolozsvárt máig 20 és ½ évet. Lehetetlen észre nem venni, hogy egész életemben: Áprilist jártam! Szerencsétlenségem megfajtése: íme! Kolozsvár. 1893. január 13.”⁴⁰

³⁵ Kolozsvári Nemzeti Színház törvénykönyve 1873. május 1-től kezdve. Kolozsvár. Ny. K. Papp Miklós 1873, 7.

³⁶ *Kelet*. 1881. dec. 13., 282. sz.

³⁷ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 145, f. 9.

³⁸ Janovics Jenő, *l.m.*, 106.

³⁹ Kassai Vidor: *Emlékezéseim* (Kozocsa Sándor szerk.). A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. 272–273.

⁴⁰ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, F 313, Act. 20, f 7.

Életrajzának néhány dokumentummozaikjából láthattuk, hogy E. Kovács Gyula kiemelkedő színházalkotói működése a jelzett időszakban komoly egzisztenciális problémák közepette zajlott. Eddigi színházi recepciójából érthetően kreativitása, rendezői, scenáriózó, fordítói munkássága, s főként színészi működésére tevődött jelentősebb hangsúly. A levéltári dokumentumoknak köszönhetően az életmódjának gazdasági viszonylataiba való betekintés révén egy olyan magánéleti E. Kovács Gyula-i én is látható, amelyet többnyire elfedtek színpadi szerepei, egyéb nyilvános szereplései, publikált visszaemlékezése és a róla szóló kortárs leírások.

A mindennapos anyagi gondok itt a színészi elhivatottság, elköteleződés és munka erőteljes megnyilvánulását képesek előhívni. S itt nem csak a kivételes tehetség és elhivatottság (amely képes felülemelkedni a napi gondokon) lényeges csupán, hanem a színház intézményének szerepe és hatása is. A megkötött szerződések révén E. Kovács Gyula kényszerű-kiszolgáltatott helyzetét a Kolozsvári Nemzeti Színház és pártolói közege kiemelkedő művészi tőkévé tudta fordítani.